

2-Казус

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1997 йил 29 август 466-И-сон қарори билан тасдиқланган “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш” миллий дастури мустақил Ўзбекистон тарихида қабул қилинган норматив-ҳуқуқий жиҳатдан жамиятда ҳуқуқий маданиятни оширишга қаратилган дастлабки ҳужжатдир.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январдаги ПФ–5618-сон Фармони билан тасдиқланган “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Концепцияси” бу борадаги ўзида замонавий ёндашувларни камраб олган норматив-ҳуқуқий ҳужжат ҳисобланади.

Аҳолининг ҳуқуқий билимларини оширишга доир вазифаларга умумий тус берилиши, уларни амалга оширишнинг аниқ таъсирчан механизмини яратиш нуқтаи назаридан юқорида келтирилган икки норматив-ҳуқуқий ҳужжатни таҳлил этинг. Амалий мисоллар ёрдамида фикрингизни асосланг.

Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг асосларидан бири жамиятда қонун устуворлиги, одамларда ҳуқуқий онгни шакллантиришдек энг долзарб муаммоларни ҳал қилишдир. Жамиятда қонун устуворлиги ҳуқуқий тарбиянинг мустаҳкам ривожига боғлиқ, бундан ташқари, шахснинг ўз ҳуқуқий билимларини мустақил таълим ва мустақил иш фаолиятида, энг асосийси, ҳаётий тажрибалари асосида бойитиб бориши зарур. Ҳуқуқий-тарбиявий жараён шахсларнинг ҳуқуқий фаолиятини бир мақсадга йўналтиради, бу эса жамиятда қонун устуворлигини таъминлашнинг муҳим омилларидан ҳисобланади. Ҳуқуқий маданият халқимизнинг азалий анъаналарига, удумларига, тилига, динига, руҳиятига асосланган ҳолда инсоф ва иймон, адолат ва қонунийлик, инсонга юксак ҳурмат ва эътибор, сабр-тоқат каби маърифат ва ҳақиқат туғуларини онгимизга сингдиришга хизмат қилади. Аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини юксалтириш, ҳуқуқий таълим ва маърифатни, жамиятда ҳуқуқий билимлар тартиботини тубдан яхшилаш, инсон ҳуқуқ ва эркинларига чуқур ҳурмат ва эҳтиромга асосланган муносабатни, одамларда қонунга итоаткорлик туйғусини, қонунларни билиш ва унга қатъий амал қилиш саодатмандлигини қарор топтириш бугунги куннинг зарурий талаби бўлиб келмоқда.¹

Ҳуқуқий демократик давлат ва адолатли фуқаролик жамияти куриш жараёнида, аввало, ҳар бир фуқаронинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини шакллантириб бориш асосий ва муҳим вазифа ҳисобланади. Ҳуқуқий давлат куришнинг зарурий шарти – бу қонунларнинг сўзсиз бажарилишидир.

¹ Ҳуқуқий етуклик - баркамолликка элтади.“ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги.-Т.: Адолат 2011, 7-6

Қонунларнинг бир хилда ва сўзсиз бажарилиши ҳар бир шахснинг ўз вазифасига муносабати ва зиммасидаги масъулиятни ҳис қилишига боғлиқдир.

Аввало ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятга олимлар томонидан берилган турлича таърифлар билан танишиб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади, ҳуқуқшунос олимлар ҳуқуқий онгга шундай таъриф беради: “Ҳуқуқий онгни мамлакат фуқароларининг ҳам амалдаги ҳуқуққа, юридик амалиётга, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари, мажбуриятларига, ҳам орзу қилинган ҳуқуққа ва бошқа ҳуқуқий ҳодисаларга муносабатини ифодаловчи ҳуқуқий сезгилар, ғоялар, баҳолар, тасаввурлар тизими сифатида таърифлаш мумкин”. **“Ҳуқуқий онг бу инсонларнинг ва уларнинг турли бирликларининг ҳамда бутун жамиятнинг амалдаги ҳуқуқ ва ҳуқуқий ҳодисаларга нисбатан қарашлари, ғоялари, тасаввурлари йиғиндисидир.”**² Ҳуқуқий онг — бу жамиятда кишиларнинг ҳуқуқ тўқрисидаги қарашларидир, чунки ҳуқуқий нормалар жамиятнинг иқтисодий, сиёсий ва маданий қаётида кишилар ўртасида турли ижтимоий муносабатларни тартибга солишда муҳим рол ўйнайди. Ҳуқуқ нормалари билан ижтимоий муносабатларни тартибга солишда ҳуқуқий онг, яъни кишиларнинг ҳуқуқни билишлиги, ҳуқуқ нормаларни бажаришлиги катта аҳамиятга эгадир. ҳуқуқий онг жамиятда ижтимоий онгни бошқа онг шаклларида фалсафа, сиёсат, дин, ахлоқан фарқ қилади. Ҳуқуқий онг жамиятда ижтимоий онгнинг махсус шакли бўлиб ҳисобланади, чунки ҳуқуқий онг кенг тушунча бўлиб, жамиятда ҳуқуқий нормаларни қабул қилиш, уларни турмушда қўллаш, ҳуқуқ тўқрисида билимларнинг, яъни ҳуқуқий маданият ва ҳуқуқий тарбия тўқрисидаги мураккаб ижтимоий вазифаларни ўз ичига олади.

Ҳуқуқий маданиятга берилган таърифларга келсак, У.Тажиханов ва А.Саидовлар ўзларининг Ҳуқуқий маданият назарияси номли китобида ҳуқуқий маданиятга шундай таъриф беришади: “Ҳуқуқий маданият деганда жамиятда қарор топган ҳуқуқий тизимнинг даражасини, халқнинг бу ҳуқуқ тизимидан хабардорлик даражасини, фуқароларнинг қонунга бўлган ҳурмати, ҳуқуқий нормаларнинг ижро этилиш даражаси, ҳуқуққа риоя қилмаганларга муросасиз бўлиш, қонунга итоаткорлик даражасини тушунамиз”.³ **Ҳуқуқий маданият** — бу жамият ҳаётига ҳуқуқни сифатли татбиқ этишдир. У кундалик турмуш муаммо ва масалаларини қал этишда ҳуқуқий имкониятлардан фойдаланишда, халқ эҳтиёжларини қондиришда ўзига хос бир барометрdir. Шунинг учун белгилаш қийин эмаски, ҳуқуқий маданият даражаси қонунчилик мазмунининг одамлар эҳтиёжи ва қизиқишларига

² Исломов.З.М.Давлат ва ҳуқуқ назарияси.-Т.: Адолат, 2007.-537-б

³ У.Тажиханов, А.Саидов. Ҳуқуқий маданият назарияси 1-том.- Тошкент. 1998, 11-б

қанчалик яқинлигига, ҳуқуқ ва бурчлар баён этилган қонунчилик шахсларнинг нечоқлик кенг доирасига дахлдорлигига боқлиқ. Демак, юқоридагилардан хулоса қиладиган бўлсак, қабул қилинаётган қонунлар, ҳар қандай норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, ҳуқуқ соҳасида бўладиган ўзгаришлардан тўлиқ тарзда хабардор бўлиб, ўрганиб чиқилиши натижасида ҳуқуқий онг ва тушуниб етиб унга амал қилиниши эса ҳуқуқий маданиятни шакллантиради. Ҳуқуқий маданиятнинг юксак даражада бўлиши ҳуқуқий давлатнинг ўзига хос хусусиятидир.

Фуқароларнинг юксак ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий фаоллиги жамиятда ҳуқуқ устуворлигининг ва ҳуқуқий давлатнинг пойдеворидир. Фуқароларнинг ҳуқуқий онгини шакллантириш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, жиноятчиликка қарши курашишнинг зарурурий талабидир. Ҳақиқаттан ҳам шундай, ҳуқуқий иммунитет шаклланган шахсга ташқаридан кириб келадиган ёт ғоялар, қарашлар, қонунга хилоф хатти-ҳаракатлар ўз таъсирига эга бўлмай қолади.

Мамлакатимизда мустақилликка эришганимиздан сўнг аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини оширишга катта эътибор бериб келинмоқда. Жумладан, 1997-йил 29-августда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури” қабул қилинган эди. Унда аҳоли ҳуқуқий маданият даражасининг оширилиши қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимяти ходимларининг билимдонлигига кўп жиҳатдан боғлиқлиги, ҳуқуқий маданиятнинг илмий асосларини тадқиқ этишни рағбатлантириш, ижтимоий – ҳуқуқий тадқиқотларни ташкил этиш бошқа масалалар ўз аксини топган. Бироқ бугунги кунга келиб замон ўзгариши, фуқароларнинг фикр юритиш даражаси ўзгарганлиги сабабли ушбу миллий дастурни янгилаш вазифаси қўйилмоқда. Бундан ташқари 2017 –йил 7- февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Президент фармони, 2017-йил 7- сентабрда қабул қилинган “Ҳуқуқий ахборотни тарқатиш ва ундан фойдаланишни таъминлаш тўғрисида ”ги қонун, 2018- йил 13-апрелдаги “Давлат ҳуқуқий сиёсатини амалга оширишда адлия оргнлари ва муассасалари фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида”ги Президент фармони, 2019- йил 9- январдаг “ Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида ”ги Президент фармони ва бошқа меъёрий – ҳуқуқий ҳужжатларнинг қабул қилинганлигини кўришимиз мумкин. Президентимиз Шавкат Мирзиёев “Парламентимиз ҳақиқий демократия мактабига айланиши, ислохотларнинг ташаббускори ва асосий ижрочиси бўлиши керак” номли маърузасида сиёсий

партиялар, уларнинг парламентдаги фраксиялари ва депутатларнинг фаолиятини танқидий таҳлил қилиб, қуйидаги фикрларни баён этди:

“Депутатларнинг иш услубини такомиллаштириш, аҳолининг ҳуқуқий маданиятини ошириш мақсадида сиёсий партиялар орқали: “Марказ - вилоят - туман” тартибида ишлайдиган янги тизимни жорий этиш айни муддао бўлар эди”, - деган ⁴ фикрни билдирганлар, чунки барча қонунларнинг яратилиши, ишлаб чиқилиши депутатлар томонидан амалга оширилади. Улар халқнинг орасида бўлиб барча таклиф ва тавсиялар, камчиликларни ўрганиб чиқиб халқ манфаатларидан, халқ эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда қонунларни яратишлари шарт ва зарурлигини айтиб ўтганлар. Мамлакатимизда ижрога йўналтирилган ҳар бир қонун, амалдаги ҳуқуқий ҳужжатларга киритилаётган ўзгартиш ва қўшимчалардан аҳолини изчил ҳамда кенг хабардор қилишда жамоатчилик иштироки ва фаоллиги муҳим ҳисобланади.

2019-йилда аҳолининг ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятини яхшилаш мақсадида “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги Президент Фармони қабул қилинди. Ушбу фармонда: жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириб бориш учун қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлашнинг энг муҳим шартларидан бири ҳисобланади, дея таъкидлаб ўтилганган.

Шу ўринда айтиб ўтиш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш соҳасида мувофиқлаштирувчи давлат органи бўлиб ҳисобланади. Ҳозирда фармонга асосан Адлия вазирилиги тамонидан ҳуқуқий ахборот тизими фаолият кўрсатмокда, хусусан мамалакаимиз кўплаб фуқаролари ушбу тизимдан бир неча бор фойдаланиб саволларига етарлича жавоб олишмокда. Бундан ташқари ҳуқуқий тарғибот-ташвиқот олиб бориш ишлари ҳам бир мунча яхшиланган. Маҳаллаларда, жойларда малакали ҳуқуқшунослар томонидан тушунтириш ишлари олиб борилмокда. Ушбу лойиҳа Президентимизнинг “қонунларнинг бевоситаи жодкори халқ бўлиши керак”, - деган сўзларининг амалда тадбиқ этилишининг кўринишидир. Ҳуқуқий тарғибот -ташвиқот соҳсини яхшилашга муносиб ҳисса қўшган давлат органлари ва ташкилотлар ходимларига аҳолининг ҳуқуқий саводхонлигини оширишда кўрсатган хизматлари учун “Ҳуқуқий тарғибот ишлари аълочиси” кўкрак нишони таъсис этилди.. Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий давлатни шакллантириш жамият, мансабдор шахслар, ва фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятини оширишни талаб қилади. Шунинг учун ҳуқуқий давлатнинг муҳим белгиси – ҳууқий маданиятдир. Бугунги кунда аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш масалалари давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланди.

⁴ “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги Президент Фармони..

Мамлакатимизнинг ривожланиши ва ислохотларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан аҳолининг ҳуқуқий онги ҳамда ҳуқуқий маданияти даражасига боғлиқдир. Шахснинг сиёсий – ҳуқуқий фаоллиги, унинг чинакам фуқаровий муносабати, демократик ислохотларга нисбатан дахлдорлик ҳисси давлатимиз ўз олдига қўйган буюк мақсадларга эришишнинг муҳим омилidir. Ҳаракатлар стратегиясида “аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини юксалтириш, бу борада давлат тузилмаларининг фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари билан ўзаро самарали ҳукмронлигини ташкил этиш самарали ва устувор вазифалардан ҳисобланади. Ҳуқуқий маданият савияси қабул қилинган қонунлар сони билан эмас, балки ушбу қонунларнинг барча даражаларда ижро этилиши билан белгиланади. Ушбу муҳим ишда фуқароларнинг қпнунларга ва норматив ҳуқуқий ҳужжатларга нисбатан чуқур ҳурмат ҳиссини тарбиялаш алоҳида аҳамиятга эгадир. Бунда ғоят муҳим жиҳат - жамоатчиликка давлат ҳокимяти ва бошқарув идоралари фаолияти ҳақида маълумот бериш, давлат ҳокимяти органлари томонидан қабул қилинадиган қарорлардан, биринчи навбатда, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, фуқароларнинг қонуний манфаатларига доир қарорлардан аҳолини кенг хабардор қилиб бориш механизмларини янада такомиллаштириш билан боғлиқ.⁵

Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси

Конститутсияси қабул қилинганлигининг 27 йиллигига бағ`ишланган тантанали маросимидаги маърузасида аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданияти масаласига ҳам алоҳида тўхталиб ўтдилар,- “Биз қанчалик мукамал қонунлар яратмайлик, қандай ислохотлар ўтказмайлик агар фуқароларимизнинг ҳуқуқий билими, онги ва маданияти етарли бўлмаса кутилган натижаларга эришиш мушкул бўлади. Ҳуқуқшунос олимларнинг бундан бир неча аср аввал “Ҳуқуқни англаш масъулият ҳиссини ривожлантиради”, деб айтган ҳикматли сўзлари ҳеч қачон ўз долзарблигини йўқотмайди. Бошқача айтганда Конституция ва қонунларга ҳурмат, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият ҳар бир фуқаронинг, ҳар бир мансабдор шахснинг ҳаёт ва фаолият тарзига айланмоғи керак. Биз ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш борасидаги ишларимизни узликсиз давом эттиришимиз зарур. Конституциямиз ҳар бир фуқаронинг онги ва қалбидан чуқур жой олган, уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини тўлиқ қафолатлайдиган ҳақиқий ҳаёт қомусига айланмоғи лозим.

Ва яна “Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари Тўғрисида”ги Вазирлар Маҳкамаси қарорида ҳам ёшларда ватанга садоқат, тадбиркорлик, иродалилиқ, мафкуравий иммунитет, меҳр – оқибатлилиқ, масъулиятлилиқ, бағ`рикенглик, ҳуқуқий маданият, инноватсион фикрлаш, меҳнатсеварлик каби муҳим фазилатларни болаликдан бошлаб босқичма – босқич шакллантириш зарурлиги айтиб ўтилган.⁶

⁵ . 2017-2021- йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йилида амалга оширишга оид давлат дастурини ўрганиш бўйича илмий услубий рисола. – Т.: Маънавият, 2017, 143-б

⁶ Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора- тадбирлари тўғрисида”ги Вазирлар Маҳкамаси қарори 1059-сон, 2019-йил 31-декабр. норма.уз

Жамиятда кишилар қанчалик юқори ҳуқуқий маданиятли бўлса, ҳуқуқ нормаларини билса, қонунларни, юридик адабиётларни ўқиб уларга амал қилса ҳуқуқ бузулиши ҳам шунчалик кам бўлади.

Аҳолининг барча қатламлари ҳуқуқий саводхонликка эришиши, мустақкам иродали, ўз ҳуқуқини биладиган ва қонунларни ҳурмат қиладиган, ҳуқуқий билимларини кундалик ҳаётда қўллай оладиган, фаол фуқаролик позитсиясига эга бўлган ва ҳуқуқбузарликка нисбатан муросасиз муносабатда бўладиган фуқароларнинг тарбиялашнинг кенг қамровли мунтазам тизими яратилмоқда.

Ҳуқуқий маданияти юксак инсон қонунларга итоаткор бўлади, ҳамиша унга бўйсунди ва қонунларга ҳурмат билан қарайди. Бундай инсонлар қонунларда белгиланган қоидаларга зид хатти-ҳаракат қилмайди, аксинча бошқаларни ҳам шунга даъват этади.

Ҳуқуқий маданият ҳуқуқий билим, ҳуқуқий эътиқод ва изчил амалий фаолият мажмуи сифатида жамият ва давлат олдига турган вазифаларнинг муваффақиятли ҳал этилишини таъминлайди. Ҳуқуқий саводхонликнинг белгиларидан бири бу – ҳуқуқий тарғиботдир. Ҳуқуқий тарғибот ва фуқароларнинг ҳуқуқий онгини оширишнинг замонавий ва таъсирчан услубларини жорий қилиш, уларга қабул қилинаётган қонунлар ва бошқа норматив - ҳуқуқий ҳужжатлар мазмун - моҳияти ва аҳамиятини етказиш, аҳолининг ҳуқуқий саводхонлигини яхшилаш бўйича чора тадбирлар амалга оширилмоқда.

Айни шу мезонлардан келиб чиқиб Президентимиз 2019- йилдаги фармонларида фуқаролар онгида “Жамиятда қонунларга ҳурмат руҳини қарор топтириш- демократик ҳуқуқий давлат куришнинг гаровидир!”,- деган ҳаётий ғояни мустақкамлаш, аҳолига мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар, қабул қилинаётган қонун ҳужжатлари ва давлат дастурларининг мазмуни ва моҳиятини изчилетказиш тизимини шакллантириш бирламчи вазифалардан этиб белгиланди.

Шундай экан, бугун биз ана шу қоидаларга ҳаммамиз ва ҳамма вақт ҳам риоя этиямизми, деган ҳақли савол туғилади. Зеро, қонун нормалари одамлар онгига сингган ва улар орқали амал қилган тақдирдагина яшайди ва рўёбга чиқади. Қонун эса халқнинг хоҳиш иродасидир.

Хулоса қилиб айтганда, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият босқичма- босқич шаклланиб борадиган жараён ҳисобланади. Ҳуқуқий маданиятнинг юксалиши эса қонунга итоат туйғусини ривожланишига олиб келди. Ҳозирги кунда мазкур масала давлат сиёсати даражасига кўтарилмоқда, шу мақсадда фуқароларнинг ҳуқуқий онги, ҳуқуқий маданияти, таълим-тарбияси, ҳуқуқий саводхонлигини янада юксалтириш, ёшларнинг ҳуқуқ соҳасига бўлган қизиқишларини ошириш, уларни ҳуқуқий жиҳатдан етук ва баркамол авлод этиб тарбиялаш асосий мақсад ва муддаолардан бири ҳисобланади. Жамиятда ўзҳақ-ҳуқуқини биладиган ва қонун-қоидаларга оғишмай амал қиладиган фуқаролар ҳуқуқий давлатнинг пойдеворидир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ҳуқуқий етуклик - баркамолликка элтади. “ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги.-Т.: Адолат 2011, 7-б
2. Исломов.З.М.Давлат ва ҳуқуқ назарияси.-Т.: Адолат, 2007.-537-б
3. У.Тажиханов, А.Саидов. Ҳуқуқий маданият назарияси 1-том.- Тошкент.

1998, 11-б

4 . Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 29.08.1997-йил 466-И сон қарори билан тасдиқланган.Норма.уз

5 . “Ижтимоий фикр” жамоатчилик фикрини ўрганиш Маркази томонидан Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 25 йиллиги” мавзусида жамоатчилик фикри сўрови.

6. . Одилқориев Х.Т Давлат ва ҳуқуқ назарияси (дарслик). – Т.: “Адолат”, 2018, 287-б

7. П Ф 5618 “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги Президент Фармони. лех.уз

8 . 2017-2021- йиларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йилида амалга оширишга оид давлат дастурини ўрганиш бўйича илмий услубий рисола. – Т.: Маънавият, 2017, 143-б

9. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 27 йиллигига бағишланган тантанали маросимидаги маърузаси.

10. “Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора- тадбирлари тўғрисида”ги Вазирлар Маҳкамаси қарори 1059-сон, 2019-йил 31-декабр.норма.уз